

L'entramat social del primer carlisme a les Terres de l'Ebre i al Maestrat

per Núria Sauch Cruz

RESUM:

Un dels principals nuclis del carlisme va constituir-se sobre el sud català —les Terres de l'Ebre— el nord Valencià —les comarques del Maestrat i dels Ports— i la zona del sud-est aragonès. En aquest article s'analitzen aquells factors que possibilitaren que el moviment carlista manifestés el seu abast i perdurabilitat sobre aquest territori, dedicant especial atenció a l'estudi de la interacció establerta entre els grups dirigents i la base, així com també al paper desenvolupat per la població civil i a l'actuació del govern liberal.

PARAULES CLAU:

Carlisme, liberalisme, sud català, nord valencià, sud-est d'Aragó, interacció, dirigents, base, població civil.

ABSTRACT:

One important Carlist enclave was constituted of the south of Catalonia —the *Terres de l'Ebre*— the north of Valence —the districts of *Maestrat* and *Els Ports*— and the southwest of Aragon. The article analyses the factors that facilitated the duration of the Carlism in this zone, especially the interaction established between the leadings and a base, the paper of the civil population, and the liberal action.

KEY WORDS:

Carlism, liberalism, south of Catalonia, north of Valencia, southwest of Aragon, interactions, leading, base, civil population.

Les dades quantitatives poden oferir una plataforma d'anàlisi del fenomen carlista. Amb elles hem pogut comprovar que les dues comarques més meridionals de Catalunya, el Baix Ebre i el Montsià, són les que, fins el moment, presenten una participació al moviment carlista més elevada de tot el Principat. Els 712 carlistes enregistrats al Baix Ebre (dels quals 501 pertanyien a la seva capital, Tortosa) i els 656 de la comarca del Montsià¹ representen unes xifres

1. Tan sols superat pels 670 enregistrats per Pere Anguera entre les 28 poblacions del Baix Camp (P. ANGUERA, *Déu, rei i fam. El primer carlisme a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadía de Montserrat, 1995, 314). Hem de dir, però, que el Montsià estava format únicament per nou municipis, el mateix nombre que el Baix Ebre, fins a la dècada del 1840.

que demostren la importància del carlisme a la zona. D'altra banda, el poc més d'un centenar de carlistes que hem enregistrat per al cas de l'Alt Maestrat posaria en evidència l'escassa participació dels nadius d'aquella comarca al projecte carlista² cosa que, en certa manera, contrastaria amb el fet que va ser, conjuntament amb els Ports, la zona en què va desenvolupar-se l'anomenada «Guerra del Groc», iniciada a mitjan 1842, guerra que, per contrapartida, vindria a demostrar que el carlisme també va tenir importància en aquella comarca. Els evidents contrastos numèrics existents entre diverses comarques que es caracteritzaven per ser l'escenari del desenvolupament del carlisme fa que considerem que amb l'anàlisi qualitativa es poden completar les limitacions que pot presentar l'anàlisi quantitativa.

Les Terres de l'Ebre i les comarques castellonenques més septentrionals, juntament amb diferents poblacions de Terol i Saragossa, esdevingueren un focus carlista de primer ordre on no sols van desenvolupar-se les diferents guerres del segle XIX, sinó que també foren zones on el moviment carlista va manifestar una perdurabilitat que va més enllà dels enfrontaments bèl·lics.

Les guerres carlistes no van produir-se arreu d'Espanya, i on sí que ho van fer van manifestar-se amb una intensitat diferent. En les pàgines següents analitzarem l'abast del carlisme a la zona descrita a partir de diverses qüestions que, d'altra banda, possibilitaren la persistència del moviment. El carlisme de les Terres de l'Ebre i el Maestrat va desenvolupar-se i va perdurar en el temps gràcies a l'existència d'uns dirigents —militars, administratius i polítics— i d'una tropa, així com també d'una població civil que es va veure involucrada en la guerra. Tots ells desenvoluparen diferents tasques i contribuïren, cada un dins el rol que representava, al fet que el carlisme es convertís en una opció política amb capacitat de fer front al liberalisme i, amb els anys, transformar-se i derivar en un moviment dotat de tota una simbologia i d'un passat que els proporcionava la seva perdurabilitat.

El carlisme va involucrar allí diferents sectors socials, que no conformaven compartiments estancs sinó que, d'una forma o d'una altra, es relacionaven entre ells, la qual cosa propicià el manteniment i la duració del carlisme a la zona que analitzem. La interacció establerta entre aquests grups va fer possible que el fenomen carlista fóra quelcom més que un complot ordit pels dirigents carlistes, i més que una revolta popular de base camperola. En el cas concret de la Primera Guerra Carlista, les Terres de l'Ebre i el Maestrat no van ser sols l'escenari de les diferents batalles que s'hi van produir, sinó que d'elles provenien bona part dels dirigents carlistes —militars, polítics i eclesiàstics— que abastaven tota l'àrea d'influència del carlisme de Cabrera, així com també dels soldats

2. Però aquest escàs nombre de participació contrasta amb els més de 6.000 carlistes que indicava el diari valencià *El Mole* havien tornat a casa seva —a la província de Castelló— i dels quals suposem que alguns d'ells provenien de l'Alt i el Baix Maestrat i dels Ports (F. SÁNCHEZ, *Carlins amb armes en temps de pau*, Lleida, Pagès Editors, 1996, 281-282).

que engrossiren les files del seu exèrcit. Van esdevenir també el centre neuràlgic a partir del qual disposaven les seves operacions i incursions cap al sud (la plana de Castelló i l'horta valenciana i la murciana), cap a l'oest (la zona de la Manxa), i sobretot la ubicació privilegiada que li ofería la sortida al mar, amb el control del port dels Alfacs, possibilità un important desenvolupament del comerç i la comunicació amb l'exterior.

El desenvolupament que van assolir els carlistes durant la guerra va ser també possible gràcies a la feblesa de l'enemic. Els cristins exerciren un escàs control sobre la zona. Els efectius establerts pel territori van ser sempre insuficients i, ja el 1835, van abandonar la línia de vigilància establerta en el decurs final del riu Sénia obrint als carlistes tota una ruta per on transitar lliurement i aprofitar també el port dels Alfacs.

Un dels casos més a propòsit per analitzar l'entramat social del carlisme i dels seus antecedents (Trienni Liberal, guerra dels Malcontents) és el de la població d'Uldecona. Allí trobem articulats tots els sectors integrants del carlisme i el seu estudi ofereix una referència de primer ordre per analitzar el carlisme que va sorgir al territori de cruïlla que tractem.

Els sectors integrants del carlisme

LES OLIGARQUIES LOCALS I EL FUNCIONARIAT

Com assenyala el professor Jesús Millán el carlisme va ser el «fruit d'una iniciativa elitista que va reeixir tan sols allà on tingué el suport de capes populars o els mitjans d'influir en la seva conducta».³ Els grups dirigents van desenvolupar un paper primordial per tal que el projecte carlista tingués el ressò que va tenir i fóra secundat per altres sectors.⁴ D'una banda, les oligarquies locals van encarregar-se d'utilitzar les seves xarxes d'influència vehiculitzades a partir de

3. J. MILLÁN, «Per una història social del carlisme. Una reflexió sobre els problemes de l'anàlisi històrica del moviment carlí», *ACTES. Carlins i integristes. Lleida segle XIX i XX*, 1993, 27.

4. En aquest sentit, i per al cas del País Basc, J. Agirreazkuenaga i J. M. Ortiz consideren que el paper exercit pels notables rurals va ser el que va possibilitar que allí es desenvolupés un alçament armat que anava més enllà d'una simple revolta. Com indiquen: «En qualsevol cas, sembla que no es pot dubtar que, per gran que fos el malestar, sense el concurs actiu de la petita noblesa rural la protesta hauria quedat reduïda a una simple revolta» (J. AGIRREAZKUE-NAGA i J. M. ORTIZ, «Algunes puntualitzacions sobre la insurrecció carlina al País Basc: l'actitud dels notables rurals», *El carlisme. Sis estudis fonamentals*, l'Avenç, Barcelona, 1993, 131). La mateixa importància confereix Pan-Montojo als notables, als «hidalgos» i als mitjans propietaris navarresos quan diu que «constituyeron la clave política del levantamiento y de que éste adquiriera la forma de contrarrevolución y no quedara en una revuelta campesina o en un pronunciamiento absolutista». Aquest autor considera també imprescindible el paper dels dirigents militars, i dels agents administratius del carlisme (J. PAN-MONTOJO, *Carlitas y liberales en Navarra (1833-1839)*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1990, 131).

les relacions familiars i d'amistat, de les lleialtats personals, del patronatge i el clientelisme polític, etc. Aquestes oligarquies van anar consolidant el seu poder durant el segle XVIII, però va ser durant el Trienni Liberal que els sectors que secundaren el seu projecte acabaren de definir-se per fer front al grup dels liberals. Hem pogut estudiar els casos de diverses poblacions que manifestaren un important grau de divisió del seu veïnat durant el breu període constitucional que s'inicià el 1820. Alguns dels principals propietaris de Vilalba dels Arcs, lligats directament a la vida política de la població abans del Trienni, promogueren el desenvolupament del reialisme armat. L'advocat Josep Ossó i els hisendats Josep Tarragó i Vicent Martell iniciaren la impugnació del procés electoral que va conduir al grup dels liberals a controlar el municipi durant el 1822. Tots tres estaven directament relacionats amb el que fóra batlle de la població durant el 1817, el gendre de Martell, Pere Joan Ferré, qui, segons indicà l'apoderat de l'Ajuntament de Vilalba, era el líder del moviment contrarevolucionari de la població. L'apoderat, Francesc Cerat, assegurava que amb l'adveniment del sistema constitucional Ferré va encapçalar una opció política de caire absolutista i el va acusar de «*haber propalado en público expresiones de insitacion contra el Sistema Constitucional*» i de comprar el favor d'adeptes per a la causa realista després que algunes poblacions s'alcessin en contra del liberalisme.⁵

Un dels casos més paradigmàtics de divisió en bàndols polítics clarament diferenciats i oposats a nivell municipal el trobem a la població d'Ulldecona, destacat nucli del carlisme, on hem pogut enregistrar fins a 52 caps i oficials carlistes de la Guerra dels Set Anys. Hi trobem famílies de tradició conservadora que potenciaren el projecte polític contrarevolucionari, primer amb el reialisme i després amb el carlisme. Aquestes famílies les integraven grans propietaris que, a més de posseir importants propietats rústiques, tenien molins —sobretot d'oli—, corrals, bodegues i ramats. La seva posició econòmica els obria les portes per formar part de la vida política de la població. Aquest era el cas dels Peris, els Constantí i els Lázaro. D'altres combinaven un poder econòmic, que havia anat en augment durant el segle XVIII, auspiciat pel reconeixement social que els conferia el fet de desenvolupar, de forma hereditària i endogàmica, la tasca de notari o escrivà reial. Estaríem parlant dels Montrós, així com també dels Serrano, que provenien de Tivissa, i dels O'Callaghan, branca dels O'Callaghan que s'havien instal·lat a Benissanet des del seu país d'origen: Irlanda.⁶ Aquestes famílies no només formaven part de la cúpula civil del carlisme, ja que entre ells trobem dirigents militars i combatents de diferent graduació. Una característica compartida per ells era que els principals impulsors del carlisme

5. Deia Cerat: «Ferrer y Todos sus sequaces levantaron mas lavoz, se presentaron mas en público manifestando mas alegria, y exponiendo dinero, y dando varias comidas y bebidas, especialmente por los males a las jentes miserables para atraerlas á su partido» (Arxiu General de la Diputació de Barcelona [AGDB], llig. 168, exp. 4).

6. L'arribada dels Serrano és anterior a la dels O'Callaghan, ja que data del darrer terç del segle XVIII, mentre que la dels segons s'inscriu en la dècada del 1830.

de cadascuna de les famílies no formava part del dirigisme militar, però d'altres familiars s'inseriren en les files del carlisme armat. El fill d'Alexandre Peris, l'eclesiàstic Joaquim Peris, va esdevenir un dels membres de la plana major de l'exèrcit de Cabrera; Domènec Vericat, un dels gendres, era capità del tercer batalló de València, i el net Alexandre Peris Gil, va lluitar durant la Tercera Guerra Carlista. Rafael Constantí, fill de Pere Pascual Constantí, formava part de la guàrdia personal de Cabrera. A la família dels Lázaro trobem que dos cosins eren combatents carlistes: l'un, Josep, era capità del tercer batalló de València i Pascual era subaltern. Familiars del notari Damàs Montrós, Josep, Josep Antoni i Aniset esdevingueren sotsoficials durant la Guerra dels Set Anys. El notari Josep O'Callaghan Tarragó, casat amb una parenta del cap carlista Domènec Forcadell, era també germà del general Ramon O'Callaghan, que residia a Benissanet.

Aquestes famílies desenvolupaven diferents tasques. D'una banda, la seva situació socioeconòmica els capacitava per difondre i estendre el seu projecte polític entre aquells sectors que, per relacions i vincles de tipus personal o clientelar, formaven part del seu grup d'influència. Pels volts del 1822 el fiscal de Tortosa, Pere Andino, va fer la valoració següent, en la qual esmenta els referits vincles i xarxes d'influència establertes no solament entre el bàndol absolutista de la població, sinó també entre el dels liberals que, al seu torn, també aconseguí aglutinar un important sector del veïnat. Com assenyalava Andino: «*Da vergüenza decirlo Sor. Ecmo. el indicarlo: todo el Pueblo de Ulldecona se agita, y los vinculos de la amistad y del parentesco estan sufocados sobre si la Sria. del Ayto. a de caer en uno de los dos Esmos. que la disputan: estos son D. Damaso Montros y D. Juan B^a Poy; uno y otro pertenecen a una familia numerosa; tienen amigos y emplean todos los medios posibles de ganar proselitos, y al interes de la Sria. de Ayunt^o. sacrifican la paz y reposo de seys cientos labradores honrados a quienes conducen ofreciendoles comprenderlos en el gobierno municipal por ser este un honor a que se aspira con behemencia en Ulldecona, en terminos que aun p^a. los enlaces matrimoniales se tiene en consideracion a que el gefe de la familia haya ocupado el regidorato*».⁷

El control consistorial que feien aquestes famílies de forma directa o indirecta era fonamental per desenvolupar diferents tasques administratives de caire municipal sota control reialista i carlista. És durant el període del Trienni quan disposem de casos més il·lustratius de col·laboracionisme amb els guerrillers per part de diferents consistoris. Un seria el de bona part del consistori de Benicarló que des de l'inici de la guerra van estar directament relacionats amb els guerrillers reialistes. Al capdavant trobaríem el seu alcalde, Martorell, el síndic Joaquim Montserrat i els regidors Joan Antoni White i Pascual Ferreres. Altres van ser els individus que van exercir càrrecs dins l'administració i de l'exèrcit i

7. AGDB, llig. 168, exp. 4.

que van col·laborar amb els reialistes, relacionant-se amb els individus esmentats. Entre aquests trobem l'administrador de duanes de Peníscola, resident a Benicarló, Jaume Ferrer, l'advocat Josep Bosc, el sotstinent retirat i agregat a l'Estat Major de la plaça de Peníscola, diversos militars retirats i sobretot l'antic governador de Peníscola, Carles Ulman, l'instigador principal —en companyia d'alguns dels individus esmentats— d'un pla combinat (des de fora i des de dins) per fer-se amb la plaça de Peníscola. Aquest pla, però, no va dur-se a terme en assabentar-se els liberals i actuar en conseqüència.⁸

Diverses van ser les poblacions que van haver de sufragar les multes imposades pels liberals en no complir algunes de les mesures establertes en matèria de seguretat, de cooperació amb la milícia i de rebuig de les partides guerrilleres. Aquest seria el cas de poblacions com la Jana, Canet lo Roig, Xert, Alcalà de Xivert, Càlig i Ulldecona. A la darrera població van anar més lluny, i quatre membres del consistori —Ramon Antich, Joan Gavaldà, Lluç Vericat i Joan Baptista Serrano—, el secretari —Damàs Montrós— i el col·lector de les contribucions, i oncle del darrer —Carpofor Montrós—, van ser arrestats i se'ls van embargar «*sus bienes hasta en cantidad de 500*».⁹

En el cas de la Primera Guerra Carlista el control dels carlistes a nivell consistorial va començar a posar-se en pràctica a partir del 1835. Aquest control va tenir lloc dins d'un àmbit eminentment local, ja que, en definitiva, era l'únic àmbit en què podien exercir un domini efectiu. A diferència del que va succeir al nord (País Basc i Navarra) on no «*se habían llevado a cabo las depuraciones administrativas que habían tenido lugar en el resto de la Península, por lo que su estructura de poder provincial y municipal quedaba intacto*»,¹⁰ la zona del corregiment de Tortosa va ser una de les primeres a patir les depuracions dins les estructures administratives, practicades durant els primers mesos del 1833. Els antecedents que presentava aquell corregiment pel que respecta al desenvolupament del reialisme durant el Trienni Liberal i als complots ultrareialistes produïts consecutivament el 1825, 1826 i 1827¹¹ el convertien en un indret perillós i en el qual s'havia de depurar de qualsevol càrrec aquells individus que manifestessin un component absolutista i reaccionari. Els canvis del personal administratiu hi provocaren unes condicions més adverses per al desenvolupament del moviment carlista, però aquesta circumstància va condicionar el fet que el gran protagonista del carlisme de la zona que analitzem fora l'element militar, el qual assumí tasques diverses.

8. N. SAUCH, *Guerrillers i bàndols civils entre l'Ebre i el Maestrat: la formació d'un país carlista (1808-1844)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, 169-171.

9. Una explicació més detallada d'aquests casos la trobareu a N. SAUCH, *Guerrillers i bàndols civils...*, 152-159.

10. G. MARTÍNEZ i J. PAN-MONTOJO, «El primer carlisme, 1833-1840», *Ayer* 38, 2000, 62.

11. Sobre el desenvolupament dels diferents complots i enfrontaments al corregiment de Tortosa, vegeu N. SAUCH, «La guerra dels Malcontents al corregiment de Tortosa», *Recerca* 5, Tortosa, 2001, 141-183.

ELS MILITARS: ELS DIRIGENTS, SOTSOFICIALS I LA TROPA

Una peça fonamental perquè els complots contrarevolucionaris derivessin en una lluita armada era el dels combatents. Els caps, reialistes i carlistes, van jugar un paper cabdal en el desenvolupament de les diferents guerres. Aquests actuen durant el Trienni com a intermediaris entre els altres dirigents absolutistes i la base del moviment. Foren intermediaris perquè alguns d'ells provenien de les capes més humils de la societat, i amb això tenien un punt de contacte amb la base.¹² Un bon exemple de la capacitat que tenien aquests militars de posar en contacte els diversos components del carlisme el trobem en les figures dels caps ulldeconencs. Va ser precisament la guerra del Trienni Liberal la que els va permetre ascendir en l'escala social per la via militar. Amb els anys, i durant la Primera Guerra Carlista, van convertir-se en el veritable motor que feia funcionar i articulava el carlisme de la zona des de la cúspide fins a la base. Això va succeir amb els guerrillers d'Uldecona, que el 1822 s'uniren a un antic oficial de la Guerra del Francès, Josep Rambla. Aquests, liderats per Roman Chambó, iniciaren així les seves meteòriques carreres com a homes d'armes. Chambó era veterà, ja que durant la passada guerra arribà a sergent primer. El 1822, als 35 anys, va ascendir de capità a coronel reialista i durant el febrer del 1823 va ser designat general de divisió.¹³ La del Trienni, va ser l'única guerra en la qual tenim constància de la participació de Chambó. No va succeir el mateix amb el grup de joves ulldeconencs que seguiren Chambó. El cas més conegut és el de Domènec Forcadell Michavila. Aquest tenia 22 anys quan marxà a la guerra. Forcadell va iniciar la seva carrera com a sergent i, en acabar la guerra, era tinent coronel, encara que amb la classificació feta el 1824 va passar a tinent. Sembla que durant els aixecaments dels Malcontents va restar a la presó com a còmplice dels revoltats. Quan va iniciar-se la guerra del 1833, Forcadell va anar escalfant posicions de forma progressiva. Arribà a tinent general i dirigí la divisió carlista de València.

Pere Beltran i Antoni Tallada tenien la mateixa edat, 23 anys, quan van anar a la partida. A Beltran se li va encomanar la tasca de guardaespalles de la dona de Chambó; Tallada aviat va convertir-se en oficial, i quan va acabar la guerra continuà la carrera de les armes. Durant el primer carlisme tots dos ascendiren a generals. Antoni Tallada tenia quatre germans que s'integraren dins l'oficialitat carlista, i un dels seus fills, Francesc Tallada Forcadell, va participar en tres episodis bèl·lics del segle XIX. Lluç Domènech, Joan Baptista Viscarro i Bernat Vidal van arribar a coronels. Els dos primers iniciaren la seva carrera el 1822 i suposem que Vidal ho va fer durant el primer carlisme.

12. La capacitat d'establir xarxes d'influència i d'actuar com a intermediaris entre els altres sectors carlistes (dirigents i subalterns) la trobem també en l'article de Ll. F. TOLEDANO, «El caudillaje carlista y la política de las partidas», *Ayer* 38, 2000, 92-113.

13. N. SAUCH, «El full de serveis del general Roman Chambó», *Rails* 19, Uldecona, 2003, 177-184.

Aquests caps establiren amb el temps, i en alguns casos, vincles de tipus familiar, com sembla que va ser el cas dels Forcadell i Tallada, així com també dels Forcadell i dels O'Callaghan. Els vincles i les relacions establertes entre els sectors proabsolutistes es corresponien amb uns lligams de tipus horitzontal però aquests també van esdevenir de tipus vertical. Els caps i oficials van necessitar de la participació armada de veïns de la seva població i de les del voltant, que els coneixien i sabien amb qui anaven a lluitar, atesa l'experiència dels caps, almenys, com antics reialistes. Aquests exercien un rol paternalista envers els veïns o la gent de poblacions properes que anaren a la guerra, i a més disposaven d'un ben articulat sistema de jerarquies. Les partides que van crear al seu voltant en un principi i l'exèrcit que van haver de controlar quan van augmentar els seus efectius estaven formats per individus que obeïen i reconeixien bàsicament l'autoritat dels seus caps.

Era Ulldecona una població dominada pels carlistes de tal manera que feia que tothom en edat d'anar a la guerra hi anés tant si volia com si no? En línies anteriors hem esmentat l'existència a la població d'un bàndol format per famílies proabsolutistes que iniciaren i dirigiren el moviment contrarevolucionari. Aquests, amb la participació de dirigents militars sorgits entre la societat civil de la població, aconseguiren donar forma a un moviment de resistència contra el govern liberal. Però a la població d'Ulldecona hi havia un altre bàndol que, encapçalat pel notari Joan Baptista Poy, aconseguí tanmateix articular tot un seguit de prosèlits al seu voltant. Podem dir, doncs, que la població estava dividida i enfrontada. Poy no era el típic liberal que buscava joc net durant les eleccions liberals, perquè ell mateix havia estat fent ús de nepotisme, corrupció i d'altres abusos d'autoritat durant els anys previs al Trienni.¹⁴

Quan va iniciar-se la guerra del 1822 els liberals de la població demanaren al cap polític de Castelló que els autoritzés la creació d'una «partida de perseguidores de facciosos» que hauria d'actuar per la vora dreta de l'Ebre fins als monts d'Orpesa, partida que ells mateixos van haver de sufragar.¹⁵ Després de dos anys seguits de demanar la impugnació de les eleccions municipals que eren favorables a l'opció contrària, el 1823 Joan Baptista Poy aconseguí instal·lar un consistori liberal i també reunir les proves suficients per fer arrestar Damàs Montrós i part de l'Ajuntament del 1822. L'octubre del 1823, poc després de la restauració ferrandina, Joan Baptista Poy va ser assassinat. En el crim, hi va estar implicat tot un col·lectiu. Membres de les principals famílies proabsolutistes, com ara Alexandre Peris, Joan Baptista Serrano i Carpofof Montrós, estaven desterrats el 1826, i el 1829 empresonats, fins que van ser absolts. La mort de Joan Baptista Poy, del principal cap del liberalisme local, va actuar com un autèntic fre del desenvolupament i la difusió del liberalisme, i com a catapulta del futur

14. N. SAUCH, «La lluita pel control municipal a Ulldecona durant els cinc anys previs al Trienni Liberal (1814-1819)», *Rails* 16, 2000, 44-53.

15. Arxiu Històric Municipal de Vinaròs [AHMV], carp. C, doc. 1.

carlisme. Van continuar havent-hi famílies liberals que agafaren la torxa de Poy, però sense una gran transcendència. Amb l'assassinat de Poy s'inicià l'exili d'alguns liberals, començant per la seva família, que passà a residir a Vinaròs. El mateix destí va marcar-se Joaquim Manuel de Ferran, una de les principals fortunes de la població que, malgrat això, va estar exclòs de la vida política municipal des de l'acabament de la Guerra del Francès, precisament per les vinculacions de membres de la seva família amb les autoritats franceses que actuaren per la zona. A Vinaròs l'hisendat Joaquim Manuel de Ferran i Francesc Poy, pare de Joan Baptista, notari també de professió, trobaren un lloc dins els consistoris liberals dels anys trenta i quaranta, el darrer com a secretari de l'Ajuntament des del 1834.¹⁶ Tot això ens porta a considerar que l'assassinat de Poy implicà el descapçament del moviment liberal local i que a partir d'aquell moment, malgrat l'aparició de nous substituïts com Waldo Reverter i Salvador Vidal, el liberalisme començà a sofrir una ràpida devallada i es va caracteritzar per l'absència d'uns promotors capaços d'articular un moviment fort i amb capacitat organitzativa. L'opció contrària va sortir reforçada, i disposava a més, d'uns líders militars que, carismàtics o no, podien aglutinar al seu voltant un nombre important d'adeptes, no tan sols del seu municipi sinó també de les poblacions i comarques veïnes.

L'existència d'uns caps carlistes capaços de congregar un exèrcit format per gent propera geogràficament fa que tinguem present diverses qüestions. Amb aquesta capacitat de reunió es fa evident la importància del rol desenvolupat pels caps i oficials carlistes, dels quals podem destacar el paternalisme que podien exercir envers els seus homes. La tropa coneixia els seus caps i això els oferia més seguretat, a ells i a les seves famílies.

L'exèrcit de Cabrera funcionava a partir d'un sistema jeràrquic, a la base del qual trobem adscrita, amb les dades que hem anat arreplegant, una important proporció de la població masculina que provenia de la zona que analitzem. Entre les seves files trobem homes joves, veterans de les altres guerres, menors d'edat, solters, casats, viudos i, fins i tot, baldats, que destinaven a tasques de vigilància. També hi trobem germans, pares i fills, i individus que responien a altres relacions de parentesc, així com també d'amistat. El típic perfil del soldat carlista era bàsicament el d'un home jove, solter i pobre, encara que hem de tenir en compte que la guerra va durar set anys i algun d'aquells condicionaments van poder variar, i, en el cas de l'edat, el canvi era visible.

No s'ha d'oblidar, però, que el sistema de la quinta era practicat pels carlistes, del qual tenim constància almenys des del 1835. Al final d'aquell any el capítost Josep Miralles (a) *el Serrador*, que actuava per la zona del Maestrat, envià per les poblacions una circular en la qual instava als quints resultants de la lleva liberal —que per a ell representava «*el gobierno usurpador*»— a presentar-se davant les autoritats carlistes, representants del govern «*legítimo*».¹⁷ En

16. N. SAUCH, *Guerrillers i bàndols civils...*, 459-462.

17. Arxiu Històric Municipal de Culla [AHMCu], llig. 114, doc. 5.

aquest sentit els carlistes es consideraven els representants del legítim sobirà, Carles V, investits per ell per establir en temps de guerra un govern paral·lel al cristi. És per això que van dotar-se de tota una sèrie de infraestructures, de Juntes: com la d'hisenda, l'eclesiàstica i, sobretot, la militar, dedicada també a la recluta de «*los solteros y viudos sin hijos desde la edad de 16 a 40 años*», com va estipular el 1838 la «*junta rebelde de Mirambel*», encara que aquesta pràctica l'exercien els carlistes abans de crear-se les juntes.¹⁸ El fet d'establir el sistema de les quintes formava una part més, doncs, del seu sistema de govern particular. El 1836 la població masculina d'Uldecona va ser cridada pels dos bàndols. Una circular de Forcadell instava a l'enrolament les partides i un ofici del governador de Tortosa informava de les represàlies que es prendrien contra aquells que marxessin amb els carlistes que, en cas que fossin menors, anirien adreçades als pares o tutors. Si bé és cert que a partir del 1835 les autoritats liberals van anar fent un control menys efectiu sobre el territori, trobem que les pressions sobre el jovent de la zona les exercien tant els liberals com els carlistes. Si aquests darrers aconseguiren que bona part dels cridats s'enrolessin a les seves partides, hem de sospesar diverses variables, entre les quals trobem el factor econòmic (les partides oferien una soldada), el factor de l'enrolament forçat, però també i, sobretot, el factor d'ascens social que l'enrolament a la partida podia oferir als joves de les poblacions que hem analitzat. No contemplem, però, que l'adscripció carlista respongués, de forma important, a uns paràmetres de tipus individual, perquè les mesures de dissuasió així com també els càstigs duts a terme pel govern liberal per evitar noves adscripcions al carlisme o per desdir els enrolats involucraven els seus parents més directes. Anar a la partida implicava la família del fugit, la qual cosa demostra que era sota la cobertura del sinus familiar que els individus s'uniren al carlisme. A més, vam comprovar que aquelles poblacions en les quals vam enregistrar caps, oficials i sotsocials, eren les que, proporcionalment, presentaven uns índexs de participació més alts des de la base del moviment, amb la qual cosa el paper paternalista exercit pels caps envers el jovent de la zona és un factor que cal tenir molt en compte.¹⁹ Els caps militars, que provenien bé de la mateixa població o bé de la mateixa comarca que els soldats, exemplificaven amb els seus casos particulars la capacitat de millora i ascens social i donaven als subordinats la possibilitat d'ascendir socialment, de poder tenir accés a llocs de treball relacionats amb el funcionariat local, o altres tasques de responsabilitat.²⁰

18. Arxiu de la Diputació Provincial de Castelló [ADPC], *Actas*, núm. 4, 1838, f. 121.

19. N. SAUCH, *Guerrillers i bàndols civils...*, 423-424. El fet de provenir d'una mateixa població o comarca és una qüestió que torna a produir-se durant la Tercera Guerra Carlista, tal com indica Ll. F. TOLEDANO, «El caudillaje...», 98-99.

20. Ll. F. TOLEDANO, «El caudillaje...», 102. SAUCH, *Guerrillers i bàndols civils...*, 464-474.

ELS ECLESIASTICS

La participació del sector eclesiàstic en el moviment carlista va tenir lloc a diversos nivells, ja que hi van participar combatent, auxiliant i amagant els guerrillers, finançant el moviment, i sobretot, difonent-lo entre la comunitat.

Els monjos Bernardos del monestir de Benifassà amagaren i manteniren les partides de Rambla i Chambó després d'alguna dispersió. Al convent de franciscans de Tortosa forjaven armes per als rebels i hi emmagatzemaven municions. Els franciscans de Móra d'Ebre empraren el convent com a seu de la Junta de Móra i també de fàbrica de cartutxos. A més, els religiosos s'encarregaven de confeccionar els uniformes dels realistes. En aquella junta s'aplegaren tota una sèrie de religiosos, ja que aquesta féu també les tasques d'asil. Durant la primera carlinada la concentració d'alts caps eclesiàstics al carlisme de la zona va ser evident, així com també la creació de tot un cos eclesiàstic paral·lel al que representava el govern. Alguns preveres de Tortosa, entre els quals trobem cinc capitulars de la catedral de Tortosa, amb el bisbe d'Oriola —Fèlix Herrero— es dirigiren a Morella, on el canonge doctoral de Tortosa, Ramon Manero, va instal·lar un Capítol, amb l'aprovació del Pretendent i del Papa Gregori XVI.²¹ Allí va instal·lar-se també una càtedra de moral, encarregada d'ordenar nous sacerdots així com també un seminari, en traslladar el de Tortosa al convent d'Agustins de Morella.

Quan va encetar-se el Trienni Liberal el govern va nomenar els eclesiàstics dipositaris i difusors de la doctrina constitucional. Des d'un principi foren conscients del paper pedagògic que desenvolupaven els capellans envers el poble i sabien que la interpretació que fessin del nou sistema podria influir que aquest fos acceptat o rebutjat. Pels vols de la primavera del 1822 els religiosos estaven en el punt de mira dels polítics liberals, que els veien com els inductors d'una insurrecció que ara s'havia convertit en un fenomen amb una participació popular important. Molt explícita era una proclama feta el 28 de maig pel cap polític de Tarragona en la qual acusava els eclesiàstics d'imbuir a la població tota una sèrie d'estereotips creats contra el sistema liberal i la Constitució.²² La mateixa denúncia trobem en algunes autoritats municipals, com l'alcalde de Cabanes, que acusà els religiosos del poble d'Alcalà de Xivert,²³ i el de Vinaròs, que

21. Diu Pirala al respecte que «Participó el cabildo su instalación a todos los eclesiásticos de la catedral de Tortosa, que estaban esparcidos, para que acudiesen a Morella y formasen comunidad en la celebración de los oficios divinos en la iglesia arciprestal de aquella plaza; se le concedió la percepción del diezmo y la primicia; se estableció el tribunal eclesiástico benéfico y criminal; se hicieron nombramientos de dignidades aprobados por el Papa, y en un mismo obispado había dos catedrales, dos cabildos y dos vicarios generales» (A. PIRALA, *Historia de la guerra civil y de los partidos liberal y carlista* [2a edició, refosa i augmentada amb la història de la Regència d'Espartero], Madrid, vol. V, 123-124).

22. AGDB, llig. 169, exp. 2.

23. Arxiu Històric Municipal de Castelló de la Plana [AHMCP], llig. *Sublevaciones Realistas (1822-1823)*, doc. *Alcalá, Benicarló y Cabanes*, Cabanes 18 de juliol.

denuncià que els clergues de les poblacions de l'interior del Maestrat «*en sus Pláticas apoyan la conducta de los facciosos queriendo persuadir á los feligreses que defienden nuestra Catolica creencia*». ²⁴

No van ser només els clergues de les poblacions els que van dedicar-se a combatre el liberalisme i difondre una retòrica que equiparava els dos pilars en què s'assentava la cultura de l'època amb el projecte contrarevolucionari. Un dels bisbes que es va caracteritzar per la seva acèrrima defensa de l'absolutisme fou Manuel Ros de Medrano, bisbe de Tortosa des del 1814. Durant els anys 1820 i 1821 escriví diverses pastorals, que si bé anaven destinades a adoctrinar el poble vers l'acceptació del règim i la Constitució, les va fer a remolc de les circumstàncies. Ros de Medrano va morir el 1821 com a conseqüència de la febre groga. ²⁵ Qui va potenciar i desenvolupar el moviment carlista va ser, indubtablement, el bisbe Víctor Damià Sáez. Aquest havia estat ministre del primer govern que va formar Ferran VII durant la *dècada ominosa* i, en sortir-ne, va ser designat bisbe de la diòcesi de Tortosa, que abastava de ple les Terres de l'Ebre i les comarques del Maestrat i dels Ports. Quan va iniciar-se la guerra del 1833 Sáez va fugir de Tortosa, però durant els anys que va exercir com a bisbe de la diòcesi va poder-ne alligonar amb les seves idees el clergat. Aquesta era l'opinió del cap polític de Castelló, Antonio Cabello, que segons indicava el 1839: «*Obsecado el obispo con la idea de proteger á los de su opinion y partido, de público se dice y se sabe que no exigia de los que aspiraban al sacerdocio sino el que fueran absolutistas y el que hubieran servido en las filas de la rebelion*». El cap liberal sabia que tota aquella campanya procarlista havia deixat una marca difícil de treure en la població de la zona i que per moltes mesures de control disposades per ell o d'altres caps liberals aquell territori seria sempre un lloc per iniciar una revolta contrarevolucionària. Aquella situació només podria deturar-se separant «*una gran parte de eclesiásticos de sus curatos y beneficios*» i instal·lant «*un seminario sacerdotal con directores los mas esclarecidos en ciencia, virtud y patriotismo, al cual vengan periódicamente; pero por lo menos dos o tres veces cada año, todos aquellos eclesiasticos que por su ignorancia y vicios sean llamados por los directores ó gefe político*». ²⁶

Els religiosos també van prendre les armes a favor del reialisme i del carlisme. Bona part d'aquests eren frares secularitzats, encara que també hi trobem sacerdots, com era el cas de Josep Chambó, germà de Roman, o de Vicent Perciba que, de sacerdot arribà a canonge i que abans de morir era tinent coronel de l'exèrcit de Cabrera. Pel que respecta al Trienni la meitat d'eclesiàstics enregistrats

24. Arxiu Històric Municipal de Castelló de la Plana [AHMCP], llig. *Sublevaciones Realistas (1822-1823)*, llig. *Sublevaciones Realistas (1822-1823)*, doc. *Vinaroz 1822*. Citat per M. ARDIT, «Les partides reialistes del Maestrat durant el Trienni Liberal (1822-1823)», *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, 1974, vol. IV, 289.

25. G. FELIU, *La clerecia catalana durant el Trienni liberal*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1972, 114.

26. Notícia de l'E. del C. reproduïda pel *Diario Constitucional de Zaragoza*, 24-06-1840, 3.

foren també homes d'armes. Durant el primer carlisme el nombre d'eclesiàstics que hem enregistrat i que agafaren les armes a favor del Pretendent supera la trentena, entre els quals predominen els soldats.²⁷

LA POBLACIÓ CIVIL

La població civil va veure's involucrada totalment en la guerra i va haver de patir-ne els efectes. Qui va patir més directament les conseqüències de la guerra foren els familiars dels combatents (dels dos bàndols). Hem trobat casos de familiars més directes dels carlistes (dones i progenitors) que van haver de deixar les seves cases i els seus béns —si els tenien— perquè van ser embargats pel govern liberal, i canviar de residència, en qualitat d'expatriats. A tall d'exemple introduïm el cas dels familiars dels 49 carlistes d'Ulldecona que, durant l'estiu del 1834, van ser expulsats de la població. La llista incloïa 31 dones, sis de les quals tenien fills i de tres de les quals se n'especifica la condició de viudes. Alguns dels 18 pares dels carlistes solters no van exiliar-se perquè declararen «no tener influencia con sus hijos». ²⁸ La qüestió del paper primordial que els progenitors desenvoluparen en l'adscripció dels seus fills a les files del carlisme la trobem en el ban publicat pel governador de Tortosa, el qual va ordenar que «inmediatamente del recibo de esta circular retiren á sus hijos á la izquierda del Ebro ó los oculten para evitar sean victimas pues van a llegar refuerzos de Tropas a fin de acabar de una vez con esta canalla revolucionaria» i si els pares, parents o tutors no evitaven la unió d'aquells als carlistes «me responderan con sus Cabezas á su debido tiempo». ²⁹ La disposició tenia la finalitat d'anul·lar els efectes d'una circular carlista feta per Forcadell que instava la quinta. El 2 de març de 1840 van ser expulsades 56 persones de Vinaròs, «31 padres, 11 madres viudas y 14 esposas» de 62 carlistes vinarossencs. ³⁰ No tan sols es disposaren mesures contra els familiars dels carlistes, sinó que el govern liberal va haver de castigar, amb penes de diferent consideració, individus o col·lectius que prestaren el seu ajut als soldats. L'Ajut i la col·laboració dispensats per la població civil podien ser voluntaris o forçats per les circumstàncies. És innegable que els sectors procarlistes auxiliaven els membres de les partides que actuaven per la zona, i que eren també de la zona. Amb aquestes paraules es referia un militar liberal quan definia el suport que els carlistes del «Groc del Forcall» reberen de la població. Com argumentava Narcís Claveria: «La mayor parte ó por mejor decir todos los que componen dichas facciones son hijos de los pueblos que recorren, tienen avecindadas en ellos sus familias y conservan las relaciones adquiridas en su niñez y mocedad, por lo tanto cuentan con su cariño y apoyo sirviendoles

27. N. SAUCH, *Guerrillers i bàndols civils...*, 185 i 416.

28. Arxiu Històric Municipal d'Ulldecona [AHMU], llig. 147.

29. AHMU, llig. 67.

30. V. MESEGUER, «Carlistas de Vinaròs» (I), *Centro de Estudios del Maestrazgo* 32, 1990, 36-37.

estos contra la severidad de las justicias en aquellas poblaciones en que estas no les faborecen.³¹ Els carlistes se sentien emparats pels seus familiars i per aquells sectors amb què havien establert llaços comunitaris. Fins i tot tornaven a casa per curar-se les ferides. Així, per exemple, durant la segona meitat del 1839 i com a conseqüència d'importants derrotes de l'exèrcit de Cabrera que van tenir lloc al centre i el sud valencià, bona part dels combatents carlistes de la zona a estudiar van traslladar-se als seus llocs de residència per ser atesos i hospitalitzats. Un dels hospitals que recollí ferits de la derrota de Llucena va ser el d'Horta de Sant Joan, força allunyat de la població valenciana. Una altra derrota, produïda al campament de Tales, va comportar l'arribada de molts ferits amb l'objecte *«de huir á descansar á sus casas, pues todos son de estas inmediaciones, situándose en Cherta y Mora, reponerse de ropa, obligando para ello á sus familias por no tener mas que miseria y andrajos cual los miserables bandidos»*. Cabrera, que havia acompanyat els ferits fins a Ulldecona, va dirigir-se a Morella *«pasando antes por Orta, Benifasar y otros pueblos para visitar á los heridos, que son un número considerable y que mueren muchos, ya de mal asistidos, ya de la mala condicion de sus heridas»*.³²

La població civil va suposar un paper fonamental per al funcionament del carlisme. El carlisme que va desenvolupar-se sobre la zona presentava unes característiques que feien que allí la població hagués d'implicar-se a diversos nivells. D'una banda, aquesta era una zona de lluita permanent —bona part dels efectius carlistes dirigits per Ramon Cabrera eren originaris d'aquell territori—,³³ i la infraestructura carlista creada allí feia necessària la participació popular. Aquesta patia la guerra, d'aquesta es proveïen els carlistes (tant de queviures com d'homes) i també aquesta es dedicava a treballar als diversos tallers i fàbriques carlistes.

Les limitacions del govern liberal

Hi va haver altres factors que van contribuir que el carlisme que va produir-se a la zona que analitzem tingués aquella duració i es desenvolupés la manera que ho va fer. Un d'ells seria l'escassa vigilància liberal sobre la zona, d'acord amb la localització perifèrica del territori. Quan la guerra del Trienni va iniciar-se, durant la primavera del 1822, van produir-se brots subversius a altres indrets catalans, amb la qual cosa els efectius de l'exèrcit liberal hagueren de repartir-se per sufocar les diferents zones revoltades. El corregiment de Tortosa va restar durant bona part d'aquell any necessitada d'un reforç militar que sols va ser dispensat pels destacaments valencians que actuaven sobre el Baix Maestrat.

31. Servicio Histórico Militar [SHM], R-2, llig. 62, carp. 59, doc. 13, 1-2.

32. *Gaceta de Madrid*, 12-09-1839, 1.

33. Fins al moment tenim enregistrats 2.630 carlistes de les comarques de l'extrem sud català i del nord valencià (N. SAUCH, *Absolutistes i liberals a les Terres de l'Ebre i al Maestrat (1820-1844)* (tesi doctoral), Universitat de Barcelona, 2002, 595-713).

Durant els primers anys de la *dècada ominosa* el corregiment de Tortosa va convertir-se en una escenari privilegiat de les diverses insurreccions que van produir-se promogudes pels antics guerrillers del Trienni. Les tres primeres rebel·lions, manifestades de forma gairebé exclusiva allí, van ser sufocades gràcies al reforç militar destacat a la zona; la darrera, la del setembre del 1827, va durar uns quants mesos coincidint amb les insurreccions produïdes a diversos punts de la geografia catalana.³⁴

Amb la Primera Guerra Carlista les forces liberals destacades a la zona foren insuficients i aquesta restà poc proveïda de forces liberals ja des de la primera etapa de la guerra. Amb la creació de l'exèrcit del Centre —que actuava sobre l'àrea controlada per Cabrera— les mesures de defensa i la protecció de la zona no van veure's gaire incrementades. L'exèrcit liberal va evidenciar una important falta de coordinació dels diferents caps militars i de les autoritats, controlats i dirigits per altres caps militars que eren reemplaçats un darrere l'altre. Aquest seria el cas de Marcelino Oraa, que va haver de dimitir arran del setge practicat el 1838 sobre Morella i que va resultar un autèntic fracàs, el de Van Halen, que posà en pràctica el sistema de les represàlies, o el de Leopold O'Donnell, que va ser eclipsat totalment per la figura d'Espartero. Les discrepàncies que existien entre els diferents caps liberals van repercutir negativament en l'articulació de les seves forces i van condicionar el desenvolupament de la guerra que, fins al conveni de Bergara, els havia estat adversa.

Al si del liberalisme trobem tendències que mostren la divisió que hi havia, fruit d'una evolució política diferent, que els col·locava en una postura moderada en uns casos i exaltada en altres. Aquesta diferenciació la trobem exemplificada, en el cas que estudiem, en la figura del governador militar de Tortosa, Manuel Bretón, en la del capità Domènec Vidal i en la del militar Pere Garcia Navarro. Tots tres havien tingut una trajectòria professional i personal molt divergent des de l'inici dels moviments contrarevolucionaris, i durant la guerra van haver d'estar junts al mateix vaixell.

Domènec Vidal exemplificaria, amb el seu cas, un exponent del liberalisme més exaltat, radicalitzat pels fets. Aquest ulldeconenc va lluitar durant la guerra del Trienni i, en companyia d'altres milicians de la població, va sol·licitar formar una partida en persecució del reialista Chambó. Durant la Primera Guerra Carlista va formar part de l'oficialitat dels nacionals de Tortosa, i durant la revolució

34. Els aixecaments carlistes que van produir-se a partir del 1842, poc després d'acabada la primera guerra i protagonitzats per veterans com *la Cova* i *el Serrador*, van tenir una duració que, a simple vista, sembla confirmar la consideració apuntada que un aixecament armat aïllat és més ràpidament sufocat que no pas un produït en combinació temporal amb d'altres. El cert és que «la guerra del Groc» va durar dos anys aproximadament i que es va produir en temps de pau. Sembla, però, que el govern liberal no va posar-se ferm fins el 1844, moment en el qual va designar Vilallonga com a botxí dels carlistes i de tots aquells que els auspiaven. Tot i així el cap liberal va necessitar 120 dies que per acabar amb aquell grup d'antics carlistes, i ho va aconseguir mitjançant dràstiques disposicions (N. SAUCH, *Guerrillers i bàndols civils...*, 379-404).

d'agost del 1836, convertit ara en primer comandant del segon batalló del regiment de «*cazadores 1° de la Constitución*», va atacar directament Manuel Bretón quan la divisió a la qual pertanyia, en unió amb la de Tortosa, van proclamar-se a favor de la constitució del 1812, invitant-lo que s'unís a «*la cabeza del pronunciamiento*». Segons sembla, Bretón va refusar participar-hi, la qual cosa va condicionar que Vidal l'acusés de tenir una actitud massa conservadora i, en aquest sentit, més propera a la ideologia del contrari, principalment quan aquest va cridar al seu costat «*García Navarro(a) el Oso Blanco, traidor en dos épocas à la causa de la patria e instrumento de la miseria de los libres del Maestrazgo (los pocos que habitan aquellas comarcas), quien se nos reunió en Torreblanca*». ³⁵

Manuel Bretón i García Navarro provenien de la branca reformista o moderada del reialisme que, conjuntament amb el liberalisme més conservador —amb el qual va pactar abans de morir Ferran VII—, s'ha considerat com el grup moderat dels liberals, encara que aquests no eren liberals, almenys al principi, i de fet no tenien res en comú amb Vidal. Eren, doncs, uns representats de l'absolutisme més moderat que, amb la mort de Ferran VII, van ser absorbits pel sector més conservador del liberalisme. García Navarro havia estat cap de l'Estat Major reialista durant la guerra del Trienni i Bretón «*ostentó opiniones muy absolutistas bajo Fernando VII*»; després seria un representant del partit moderat. ³⁶

Els cristins van exercir algun tipus de control sobre el territori fins a les darreries del 1835. Els següents anys de guerra van caracteritzar-se per una disminució progressiva de la presència liberal, bé perquè no s'havia constituït com una força prou important i capaç de fer front als carlistes a l'interior de les poblacions, bé perquè els carlistes van anar conquerint diferents indrets, però sobretot perquè els dispositius externs de reforç eren cada cop menys presents. El punt d'inflexió el trobem, però, a partir del final de 1839, moment en el qual l'últim reducte a les mans carlistes era la zona que analitzem.

A partir de l'octubre del 1835 els cristins van anar deixant de controlar i vigilar la línia que configurava el riu Sénia, amb la qual els carlistes pogueren transitar sense gaires obstacles per la zona i augmentar la fluïdesa de comunicacions establertes entre els diferents territoris. També van poder gaudir d'una privilegiada xarxa comercial marítima, oberta a través del port dels Alfacs, on arribaven municions, armament, diners, etc. Els carlistes aconseguiren atacar i requisar el material transportat per diferents vaixells. Els diferents consistoris liberals establerts a Vinaròs des del 1835 —única població del Maestrat que va restar sota domini i control liberal durant tota la guerra— denunciaren els greuges que l'abandó per part de l'exèrcit liberal de la línia del Sénia havia provocat «*no solo a esta Provincia sino que a la inmediata, y aun a las mas lejanas; pues sin los ausilios abundantes de toda especie que recibe, puede recibir Cabrera por*

35. Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona [BOPT], 18-10-36, 1150.

36. Transcripció recollida per M. Santirso de l'obra de F. de Lesseps (M. SANTIRSO, *Revolució liberal i guerra civil a Catalunya (1833-1840)*, Lleida, Pagès Editors, 1999, 59.

*el citado puerto, á buen seguro que no hubiese verificado sus sensibles y devastadoras incursiones».*³⁷

La qüestió de la desídia liberal fa que enllacem en aquest apartat la qüestió de l'orografia de part del territori —muntanyosa, escarpada i de difícil accés— que tan a propòsit s'ha considerat a l'hora d'explicar l'inici, el desenvolupament i la duració, en aquest cas, de la Primera Guerra Carlista.³⁸ La protecció que els podia dispensar la inaccessibilitat d'alguns llocs de l'interior els va resultar efectiva i adient en cas de retirada i d'ocultació, així com també les fortificacions de Cantavieja i Morella, entre d'altres, per establir places fortes atesa la seva idoneïtat arquitectònica i orogràfica. Però els carlistes de Cabrera no estaven replegats en un territori molt concret a l'abric del terreny, sinó que els veiem controlar un port marítim i tota una ruta terrestre que els feia transitar per les planures de la costa, dirigir-se a l'horta valenciana i murciana a la recerca de queviures i d'ampliar la seva zona de control.³⁹

Una altra qüestió que cal destacar a l'hora d'analitzar el desenvolupament del carlisme sobre la zona és el caràcter perifèric de la totalitat del territori estudiat respecte als principals centres administratius, tant a nivell geogràfic com d'organització. Antonio Cabello va fer durant la tardor del 1839 una valoració de quins havien estat els motius de l'arrelament carlista de les terres de l'Ebre, el Maestrat i els pobles aragonesos de l'antic corregiment d'Alcañiz. Aquest considerava que «*La topografía ha podido influir mucho en la eleccion de este terreno; pero yo creo que tienen mayor influjo causas morales y razones políticas, que en parte crearon los principales agentes de la presente lucha, y que en parte no previó o no pudo evitar el gobierno*». Així, segons el cap polític, el grau de penetració del missatge absolutista va dependre de la capacitat dels grups dirigents per difondre'l. Apuntes que la difusió del missatge i el desenvolupament del carlisme van produir-se també gràcies a la deixadesa liberal i a l'escassa sincronia de l'exèrcit liberal de la zona, dividit en les capitànies generals d'Aragó, Catalunya i València. Com que les competències estaven tan repartides, indica Cabello que això va ajudar a fer forts els carlistes perquè «*el recato y la veneracion con que unas autoridades miraban el territorio sujeto al mando de otras, ofrecia tambien seguridad a los revoltosos. La orden de extralimitar se dio en mi concepto muy tarde*».⁴⁰

37. AHMV, carp. 25, doc. 3, f. 10 (Vinaròs 29-12-1837).

38. En trobem un exemple a l'obra de M. ARDIT, *Revolución liberal y revuelta campesina. Un ensayo sobre la desintegración del régimen feudal en el País Valenciano (1793-1840)*, Barcelona, Ariel, 1977.

39. El carlisme que va manifestar-se a les comarques centrals del País Valencià, i que va sorgir com a resultat del projecte d'expansió del carlisme i dels carlistes de la zona que analitzem, sembla que no va suposar, a partir de la investigació realitzada per Jesús Millán, «*una contribución especialmente significativa al número de combatientes carlistas*» (J. MILLÁN, «La resistencia a la revolución en el País Valenciano: oligarquías y capas populares en el movimiento carlista», a J. AGIRREAZKUENAGA i J. R. URQUIJO (eds.), *150 años del Convenio de Bergara y de la ley del 25-X-1839*, Vitoria, 1990, 445).

40. Notícia de l'E. del C. reproduïda pel *Diario Constitucional de Zaragoza*, 24-06-1840, 3.

El cas d'Ulledeona

Un bon exemple de l'articulació dels sectors que van fer possible el desenvolupament del carlisme a la zona el trobem en el cas d'Ulledeona. Aquesta població del sud del Montsià, que va ser el primer focus subversiu de la guerra del Trienni, presentava tots els elements necessaris perquè el carlisme que va produir-se a la zona pugui ser considerat com quelcom més que una revolta camperola o un moviment absolutista al qual les bases s'adheriren de manera forçada o bé per motius mercenaris. El carlisme que analitzem pot ser entès com un moviment polític de tipus absolutista en el qual els seus grups dirigents i promotors van aconseguir obtenir el suport d'un sector de la societat que va secundar el seu projecte i va agafar les armes en contra del govern liberal esgrimint únicament en les seves reivindicacions la defensa d'un rei (absolut) i de l'altar (impermeable a les reformes liberals). Qui va assentar les bases per al desenvolupament d'un projecte amb capacitat d'oposició fàctica al liberalisme polític a la població d'Ulledeona va ser un sector de famílies benestants que pugnaven amb altres famílies per exercir un control polític al municipi. La pugna entre aquestes famílies no va ser quelcom sorgit arran del canvi polític que va suposar el Trienni liberal i que els va enfrontar sota dos estendards oposats. Les divisions venien de més lluny i cada grup conformava una branca que aglutinava al seu voltant el favor d'un sector del veïnat. És clar que entre alguns membres del sector de la branca absolutista i dels de la liberal hi havia una evolució diferent. El sector absolutista, encapçalat entre d'altres per Damàs Montrós, comptava amb una tradició política important dins el sector més conservador. Entre el grup dels defensors de l'ulterior liberalisme polític trobem que una de les famílies més representatives com era la dels Poy començà a cobrar importància en la vida política —i econòmica— de la població bàsicament a partir del darrer quart del segle XVIII, però les principals diferències entre els dos grups, pels volts de les primeres dècades del segle XIX les hem d'ubicar principalment en el terreny polític, perquè l'expansió econòmica de les principals famílies liberals ja s'havia produït, a finals del segle XVIII. A partir d'un estudi sobre les tendències polítiques de bona part dels membres dels consistoris de la població des del 1808 fins el 1833, podem concloure que els individus proabsolutistes no presentaven unes divergències remarcables a nivell socioprofessional respecte als proliberals. La gran majoria dels membres dels diferents consistoris es dedicaven a activitats agrícoles (eren camperols o hisendats) i entre aquells sectors trobem gairebé a parts iguals representants absolutistes i representants liberals. El mateix podem indicar pel que respecta als individus dedicats a activitats liberals que, a parts iguals, estaven integrats per membres de les dues tendències. El cas de més divergència el trobem en el dels que desenvolupaven activitats artesanals i tradicionals, on la proporció dels carlistes és superior a la dels liberals.⁴¹ Això ve a indicar que a les dues tendències s'inserien individus que desenvoluparen

41. N. SAUCH, *Guerrillers i bàndols civils...*, 511-517.

diferents tasques i que una activitat determinada no ha de patrimonialitzar-se en un bàndol o en un altre.

Per què l'opció absolutista va tenir en aquella població una repercussió de la qual no va gaudir amb la mateix intensitat el liberalisme? El cas d'Ulldecona no és el d'una població caracteritzada per una conflictivitat sorgida després de la guerra del Francès al voltant dels usos comunals. Feia també anys que s'havia avançat cap a un procés de proletarització dels sectors agrícoles, amb la qual cosa l'accés a la propietat de la terra no era pels volts del 1820 quelcom que les disposicions liberals poguessin trastocar. No sembla tampoc que entre les previsions absolutistes hi hagués la de dur a terme una reivindicació de la jurisdicció senyorial que, d'altra banda, tal com indica Jesús Millán no va tornar a reinstaurar-se des de les Corts de Cadis.⁴² Ulldecona era una població de senyoriu, depenia de l'orde de Sant Joan, encara que també disposava i gaudia d'una sèrie de privilegis semblants als dels Costums de Tortosa. Pot ser per això que en un cens del 1797 s'identifica com una vila de reialenc i ve a confirmar l'escàs control que l'ordre exercia sobre la població a les darreries del segle XVIII.⁴³ No podem establir, perquè no disposem de les dades pertinents, si els absolutistes oferien unes millors condicions contractuals a la gent que treballava per a ells, introduint així un factor que cal tenir en compte a l'hora de buscar explicacions.⁴⁴

42. Lluny de la visió feudal que reproduceix el model de «senyors-camperols», Jesús Millán considera que els absolutistes no pretenien un retorn als usos feudals i, a més, fa referència a l'avenç de la propietat privada durant l'antic règim i la defensa de la mateixa per part de sectors absolutistes (al respecte vegeu algunes de les publicacions recents de J. MILLÁN, «Una reconsideració del carlisme», *Ayer* 29, 1998, 91-108; «Los poderes locales en la sociedad agraria. Una propuesta de balance», *Historia Agraria* 22, 2000, 97-110; «La herencia política de la revolución liberal en la sociedad agraria española», *La politisation des campagnes du XIXe siècle*, Roma, 2000, 259-286; «Popular y de orden: la pervivencia de la contrarrevolución carlista», *Ayer* 38, 2000, 15-34).

43. L'orde exercí durant el segle XVIII el seu control jurisdiccional i territorial sobre el municipi, però en aquell període les atribucions seculars de l'orde, com ara l'administració de justícia exercida per una sèrie d'oficials senyorials, com el batlle, el sotsbatlle, el nunci, el procurador fiscal, etc., nomenats pel comanador o un representant seu, van ser retallades en assolir els seus habitants una sèrie de prerrogatives i privilegis. Pel que fa als aspectes econòmics, el senyoriu territorial de l'orde gaudia durant el segle XVIII d'una curta renda derivada del domini directe de les terres, però disposava de drets com el lluisme i la fadiga. També cobrava el delme, en conjunció amb el capítol de la Catedral de Tortosa, que s'aplicava sobre tots els veïns. (F. GRAU i J. ROIG, *Ulldecona setcentista*, Benicarló, Onada, 2004, vol. II, 112-118). Però a partir de la segona meitat del segle XVIII el pagament i la regularització dels fruits delmats va comportar conflictes i processos de resistència antisenyorial, que van enfrontar jurídicament els delmadors amb l'Ajuntament i veïns d'Ulldecona (N. SAUCH, *Guerrillers i bàndols civils...*, 80-83).

44. En altres indrets s'ha pogut analitzar que les condicions imposables pels absolutistes eren més favorables que les dels liberals. Tal com indica E. TOSCAS en referir-se al cas de Sarrià «els propietaris carlins establien parcel·les més grans i amb censos més baixos que no pas els propietaris liberals». Fins i tot adverteix que les principals famílies liberals no respectaven l'abolició del delme i continuaven cobrant-lo als emfiteutes durant les dècades del 1830 i 40, cosa que no succeïa amb els propietaris carlistes (E. TOSCAS, *L'Estat i els poders locals a la Catalunya del segle XIX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, 133-134).

Podem buscar-ne les causes a partir d'altres qüestions que sí podem interpretar. Els absolutistes van poder articular un moviment d'oposició al liberalisme polític. Aquest estava conformat per una classe dirigent que va saber congraciar-se a aquella part del veïnat amb la qual ja mantenia una tradicional xarxa de vincles i lleialtats personals. L'impuls que els guerrillers sorgits d'aquella població van proporcionar al moviment realista de la zona reforçà considerablement la capacitat de reproducció i desenvolupament de les partides, que s'anaven nodrint d'unes vies de finançament variades, essent unes de les primeres la requisita perpetrada sobre les diferents poblacions per on transitaven. L'Ajuntament del 1822 i de principis del 1823 va desenvolupar una tasca important en el desenvolupament realista ja que actuà com a proveïdor i còmplice dels realistes.

Ja hem indicat amb anterioritat que el grup dels liberals endegà el procés de crear una partida per perseguir els realistes des de l'inici de la guerra, que va ser demorada per problemes burocràtics i que, quan va ser aprovada, van haver de costejar-la ells mateixos. L'estiu del 1822 s'inicià un declivi progressiu de l'opció liberal. Els capitosts Rambla i Chambó saquejaren la casa de Joan Baptista Poy i dos dies després el capturaren reclamant un rescat de 300 duros. Quan el van rescatar, Poy marxà amb la seva família a residir a Vinaròs fins que la guarnició liberal sufoques la rebel·lió. Altres liberals també marxaren, com Domènec Vidal, que s'integrà a la milícia de Vinaròs. La marxa temporal dels que havien de potenciar el liberalisme a la població va aconseguir reforçar les posicions dels realistes. El toc de gràcia va ser, sens dubte, l'assassinat de Poy a les mans d'un col·lectiu, amb el qual el liberalisme de la població va perdre el seu promotor principal.

L'ultrareialisme continuà durant els anys següents i va manifestar-se amb més intensitat a partir dels canvis practicats pel govern de Ferran VII. La reorganització de l'exèrcit, en la qual bona part de l'oficialitat sorgida entre les files del realisme va veure rebaixada considerablement la seva graduació o se'ls va expedir llicència il·limitada, i la substitució del tribunal de la Inquisició —que no va ser reinstaurat el 1823— pel cos de la Policia, van ser qüestions que van fer considerar als ultrarealistes que s'estava portant a terme un aperturisme cap aquells elements liberals.

El pas del temps s'encarregà de convertir la resistència en un projecte legitimista que va congraciar-se amb diversos sectors i, amb els anys, s'anà alimentant de les conseqüències que la guerra del Trienni comportà entre aquella societat. La Primera Guerra Carlista va definir completament les postures —liberal i carlista—. A partir del 1835 els consistoris municipals estigueren integrats per partidaris del carlisme i els principals representants del liberalisme hagueren de marxar a residir durant aquells anys a Vinaròs. Quan va acabar la guerra els liberals van tornar i alguns dels combatents carlistes van marxar a França.

Conclusions

La combinació de diversos factors possibilitaren que sobre les Terres de l'Ebre i el Maestrat s'establís un focus carlista d'acció permanent. Els grups diri-

gents articularen al seu voltant un grup d'oposició al govern liberal mitjançant la difusió d'un missatge que tenia com a pilars bàsics la defensa d'un monarca absolut i d'una Església impermeable a les reformes dels liberals, recolzant-se en un lema —Déu, Rei i Pàtria— que podia reunir i congregar un ampli ventall social. Diferents grups van ser receptius al missatge dels dirigents perquè entre ells s'havia creat una xarxa de connexions de diferent ordre que els uniren en una causa comuna, encara que les motivacions per fer front als liberals responguessin a qüestions de diversa índole. Les connexions establertes entre ells estaven ja definides durant la guerra del Trienni i amb el primer carlisme continuaren i s'enfortiren. Era en aquest context de participació comunitària que l'adscripció carlista va manifestar-se, i era sota la cobertura familiar que aquesta va produir-se. Les represàlies establertes pel govern liberal dirigides a les famílies dels fugits a la partida així ho posen de relleu. La partida ofería als adscrits una soldada, la possibilitat de promoció social —ho demostren els casos dels caps carlistes d'Uldecona, que van ascendir socialment gràcies a la carrera de les armes desenvolupada durant el Trienni— i, en relació amb això, la protecció que els soldats podien rebre dels caps i oficials, als quals coneixien bé perquè provenien de la mateixa localitat o de municipis veïns. La població civil, que residia en un escenari de lluita permanent, i aquesta va representar un paper que la va implicar completament ja que nodria les partides, tant de queviures com d'homes. Les Terres de l'Ebre i el Maestrat representaven un territori perifèric als principals centres administratius i, en funció d'això, l'escassa defensa militar dispensada pels liberals va contribuir també que aquella zona es convertís en un destacat focus carlista.